

Bogdan Kavčič

Zakaj na delo v tujino

1. Izhodišča

V lanskem letu, zlasti v drugi polovici, se je močno povečalo zanimanje za naše delavce, zaposlene v tujini. V vrsto prizadevanj, da bi vzpostavili in ohranili dobre odnose z zdomci, šteje tudi raziskava, iz katere podajamo nekaj izsledkov.¹

V Sloveniji ima zaposlovanje v tujini še poseben pomen. Delovne rezerve, ki znašajo v Jugoslaviji (po oceni) še približno 1,115.000 oseb,² pa so v Sloveniji neznatne, in še te obstajajo le v manj razvitih predelih v Prekmurju in v nekaterih drugih ožjih območjih. Sorazmerno ugoden gospodarski razvoj v zadnjih letih je pripeljal do tega, da že primanjkuje delavcev posameznih poklicnih profilov (ki so sicer deficitarni po vsem svetu) tudi pri nas. Ocenjujejo, da je trenutno iz Slovenije zaposlenih v tujini prek 60.000 delavcev, to je 3,4 % vsega prebivalstva, 7,2 % aktivnega prebivalstva in 10,8 %, zaposlenih v družbenem sektorju.³ V tem pogledu je Slovenija pod jugoslovanskim poprečjem, saj je (po oceni) iz celotne Jugoslavije zaposlenih v tujini prek 800.000 delavcev, to je 20 % vseh zaposlenih v družbenem sektorju.⁴ Lahko govorimo le o približnih ocenah, ker natančnih podatkov, na žalost, nihče nima.

Zaposlovanje v tujini ima svojo zgodovino, ta pojasnjuje tudi njegovo dinamiko. Upadanje števila zaposlenih v letih po reformi 1965 in s tem naraščajoč pritisk na zaposlovanje naj bi ublažilo zaposlovanje v tujini. V vrednotenju tega pojava smo v nekaj letih naredili zelo velik skok: od prvotnega diskvalificiranja do skoraj odkritega spodbujanja. Vzporedno s cikličnim vzponom gospodarstva se je povečalo tudi zaposlovanje doma in v zelo kratkem času je nastalo pomanjkanje nekaterih poklicev. Vendar podatki kažejo, da tudi sicer zaposlovanje v tujini ni doseglo svojega namena, saj se število nezaposlenih (prijavljenih na zavodih) kljub velikemu odlivu v tujino ni zmanjšalo.⁵ Rezerve, ki izhajajo iz strukture zaposlenih, so še takó velike, da majhni odlivi ne pomenijo sprememb.

V naši raziskavi smo želeli spoznati subjektivno komponento v odhajanju na delo v tujino. Za razliko od dosedanjih obravnavanj tega vprašanja, ki so vključevala predvsem objektivne, družbenoekonomske vidike. Ker je bila to prva tovrstna raziskava, smo naleteli na vrsto (metodoloških) težav.

¹ Izvedel jo je Center za raziskovanje javnega mnenja pri slovenskih sindikatih, finansiral pa republiški svet sindikatov Slovenije, republiški zavod za zaposlovanje, republiški zavod za socialno zavarovanje in Ljubljanska banka.

² Problemi zaposlovanja in ukrepi za večje aktiviranje prebivalstva, zvezni svet za delo in zvezni zavod za družbeno planiranje, Beograd, oktobra 1970, str. 2.

³ Informacija o problemih zaposlovanja delavcev z območja SR Slovenije v tujini. Republiški sekretariat za delo, Ljubljana, 15. oktobra 1970, str. 2.

⁴ Problemi zaposlovanja in ukrepi ..., str. 4.

⁵ Prav tam, str. 7.

Predvsem se je pokazalo, da o zdomcih zelo malo vemo. Skupno število je le ocenjeno, ne vemo pa, kje in koliko jih je zaposlenih, kakšna je njihova kvalifikacija, zaslužek itd. Nekaj podatkov je na voljo le za tiste, ki odhajajo na delo v tujino prek zavodov za zaposlovanje (ocenjujejo, da gre po tej poti kakih 60 % vseh). Zato seveda ne moremo trditi, da so izsledki raziskave absolutno točni in v celoti reprezentativni.

2. Motivi odhajanja na delo v tujino

Poznavanje motivacije, vzrokov, zakaj naši delavci odhajajo na delo v tujino, je tisto ključno vprašanje, na podlagi katerega je šele mogoče načrtovati učinkovite ukrepe, da bi zmanjšali odhod v tujino. Gotovo so poglavitni vzroki za to v posameznih predelih Jugoslavije različni. To velja zlasti za Slovenijo, saj se glede na zaposlenost razlikuje od drugih delov Jugoslavije. Seveda pa lahko pričakujemo tudi v Sloveniji dokaj raznoliko strukturo motivov kot posledico različnih družbenoekonomskih razmer.

Sodeč po gradivu in člankih, so pri nas mnenja o vzrokih za odhajanje na delo v tujino precej različna. V gradivu zveznega sveta za delo in zveznega zavoda za družbeno planiranje sta navedena dva motiva: kot prvi motiv je naveden, da je v Jugoslaviji težko dobiti zaposlitev, drugi motiv pa bi bil večji zaslužek.⁶ Kaže, da za Slovenijo vsaj prvi vzrok (da ni zaposlitve) — matematično vzeto — ne drži več. R. Mahkota, direktor republiškega zavoda za zaposlovanje, je v pogovoru za Delo ob koncu decembra 1970 navajal podatke, da v Sloveniji manjka približno 11.000 delavcev.⁷ Toliko je nezasedenih delovnih mest. Če upoštevamo zahtevano kvalifikacijo za ta delovna mesta, se pokaže, da je povpraševanje bistveno večje po strokovnjakih kot preostalih. Iz istega vira povzemamo, da so v letu 1970 pokrili 80 % priglasičenih delovnih mest za poklicne delavce in le 70 % priglasičenih delovnih mest za (s srednjo, višjo in visoko izobrazbo) strokovne kadre, obenem pa zaposlovali tudi nezadostno strokovno usposobljene delavce. Ti podatki veljajo za leto 1970. Nasprotno pa je v prvih letih po reformi 1965 število brezposelnih naglo naraščalo, iz leta 1966 pa je stopnja brezposelnosti presegla 3 %; to ocenjujejo kot enega izmed razlogov za zaposlovanje v tujini.⁸ Pravzaprav je takratno stanje pripeljalo do bolj celostnega urejanja zaposlovanja v tujini. Takrat je »zaposlovanje v tujini postalo integralni del zaposlovanja nasploh, odhajanje delavcev v tujino pa le izvajanje neposredne politike zaposlovanja...«⁹

Dejavnik, ki vpliva na to, koliko nezasedena delovna mesta pomenijo za posameznika dejansko možnost za zaposlitev, je tudi migracijska pripravljenost delavcev, ki iščejo zaposlitev. Z drugimi besedami, gre za to, ali prosto delovno mesto npr. v Kranju pomeni realno možnost za zaposlitev delavca iz Prekmurja ali ne. Odgovor je odvisen od vrste okoliščin: ali je poročen, ima družino, stanovanje itd. Preselitev iz domačega, znanega okolja drugam zahteva od delavca mnogo višjo motivacijo, obenem pa je to zelo draga rešitev takó za podjetje kot za družbo v celoti.

⁶ Problemi zaposlovanja in ukrepi..., str. 4—5.

⁷ Kako skleniti migracijski krog (okrogla miza o zdomcih), Delo 9. I. 1971, str. 20.

⁸ Prim.: F. Stare, Nekaj pogledov na zaposlovanje v tujini, Ekonomska revija 1970, str. 406.

⁹ Prav tam, str. 402.

Nakazane misli dokazujejo, da motivacije za zaposlovanje v tujini ne moremo iskati niti samo v družbenih razmerah niti samo v psiholoških dejavnikih. Družbene razmere (možnost zaposlitve v Sloveniji) so npr. prispevale k umiritvi odhajanja na delo v tujino. Republiški sekretar za delo Jože Božič je v omenjenem pogovoru za okroglo mizo navedel podatek, da je leta 1970 odšlo na delo v tujino približno 20 % manj delavcev kot leta 1969.¹⁰ Vendar pa se odhod v tujino ni zmanjšal toliko, kot bi se lahko glede na prosta delovna mesta.

Na vprašanje, kaj je bilo odločilno, da so odšli na delo v tujino, so delavci takóle odgovorili:

Vsebina — motiv	Kvalifikacijska skupina					
	NK + PK		PK + VK		srednja, višja in visoka izobrazba	
	rang	%	rang	%	rang	%
— bistveno boljši zaslužek v tujini	1	61,1	1	66,6	1	54,8
— doma ni bilo ustrezne zaposlitve	2	25,3	2	19,1	4	16,7
— strokovno izpopolnjevanje ali bolj zanimivo delo	4	6,9	3	16,9	2	33,8
— želel sem spoznati tuje kraje, ljudi, običaje	3	12,9	4	13,4	3	19,3
— doma nisem dobil stanovanja	5	5,3	5	9,1	6	7,9
— slabi odnosi ali konflikti v podjetju	6	3,9	6	5,0	5	11,8
— kaj drugega	7	3,5	7	3,9	7	6,6
— ni odgovorilo na vprašanje	2,4		1,2		1,3	

V kategorijo »kaj drugega« so anketirani navajali zelo različno vsebino. Zlasti žene so navajale, da so »šle za možem«, nekateri so navajali osebne konflikte (ločitev ipd.) itd.

Navedeni podatki nas prepričujejo, da struktura motivov ni preprosta. Podatek, da so nekvalificirani in polkvalificirani delavci dajali v poprečju 1,22 odgovorov, kvalificirani in visoko kvalificirani 1,36 odgovorov in delavci s srednjo, višjo ali visoko strokovno izobrazbo 1,53 odgovorov, pove, da so motivi pri bolj kvalificiranih bolj zapleteni. Na splošno kaže, da je pglavitni motiv »boljši zaslužek v tujini«, medtem ko imajo drugi vzroki precej podrejeno vlogo. Podrobnejša razčlenitev po kvalifikaciji je pokazala, da velja za vse skupine, razen za delavce z višjo ali visoko strokovno izobrazbo. Pri teh dohodek izgubi svoj absolutni pomen kot vzrok za odhajanje na delo v tujino, pridobijo pa pomen drugi — zlasti »strokovno izpopolnjevanje ali bolj zanimivo delo«. Ta motiv, ki je pri nekvalificiranih in polkvalificiranih na četrtem mestu (navaja ga 6,9 % NK in PK), je pri kvalificiranih na tretjem mestu (navaja ga 14,8 %), pri visoko kvalificiranih delavcih, delavcih z višjo in srednjo strokovno izobrazbo na drugem mestu,

¹⁰ Kako skleniti migracijski krog, Delo 9. I. 1971, str. 20.

deli pri delavcih z višjo strokovno izobrazbo prvo in drugo mesto z zaslužkom (oba navaja 35,3 % vprašanih) in dobi pri delavcih z visoko strokovno izobrazbo prvo mesto (navaja ga 40,8 %, zaslužek pa 38,8 %). Podobno z zvišanjem kvalifikacije in izobrazbe pridobiva pomen motiv »slabi odnosi ali konflikti v podjetju«, izgublja pa pomen motiv »doma ni bilo primerne zaposlitve«. Pravzaprav velja, da ima višina zaslužka tem manjši absoluten in relativen pomen, čim višja je delavčeva strokovna usposobljenost. Razlike v pogostosti navajanja motivov so npr. pri delavcih z visoko strokovno izobrazbo mnogo manjše kot pri nekvalificiranih.

Kvaliteta dela pridobiva pomen vzporedno z višanjem strokovnosti; to nas opozarja na nerešena vprašanja položaja strokovnjakov v naših delovnih organizacijah. Po svoje opozarja na ta odnos tudi podatek, da strokovnjaki pogostejše kot drugi anketirani navajajo, da odhajajo na delo v tujino zaradi navzkrižij v podjetju. Ta vzrok navaja npr. 3,9 % nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, toda kar 12,2 % strokovnjakov s fakultetno izobrazbo. Iz tega nedvomno lahko sklepamo, da odhajanja strokovnjakov ne bo mogoče preprečiti samo z večjimi osebnimi dohodki, marveč tudi s spremembo njihovega položaja v delovnih organizacijah. Pogovorci z zdornici so ustvarili vtis, da zunaj bolj cenijo delo strokovnjakov oziroma sploh cenijo predvsem delo, ne pa položaj. Verjetno je sicer, da v tem nekoliko pretiravajo, kljub temu pa so take izjave presenetljive glede na to, da pri nas skušamo uresničevati načelo nagrajevanja po delu ali — kot je zapisano v ustavi — da »samo delo in uspehi pri delu določajo družbeni in materialni položaj človeka«. Torej gre za posledico dejstva, ki ga je ugotovila marca 1970 opravljena analiza republiškega sekretariata za delo. P. Kogej npr. poroča, »da strokovnjaki z visoko izobrazbo le 30 % delovnega časa opravljajo naloge, ustrezne njihovemu znanju.«¹¹

Navedeni podatki dokazujejo, da vzroki odhajanja na delo v tujino nikakor niso enotni. Za nižje kvalificirane kategorije delavcev je temeljni motiv zaslužek. Če gledamo v tej luči tudi vprašanje migracijske pripravljenosti zaposlenih, je verjetno tipičen obrazec premišljevanja takle: Če že grem od doma, potem grem tja, kjer bom čim več zaslužil. To obenem pomeni, da bi velika večina morala predvidevati vrnitev v domovino (tezo bomo še preverili). Tam, kjer je težko dobiti zaposlitev, je pomemben poleg zaslužka tudi ta motiv. Tako je npr. vzrok, da doma ni bilo primerne zaposlitve, navedlo 37,8 % anketiranih na mejnem prehodu v Gornji Radgoni, na mejnem prehodu Ljubelj pa le 12,7 %. Za delavce s srednjo, zlasti pa z višjo in visoko izobrazbo, je predvsem pomembna vsebina dela, odnosi pri delu, možnost strokovnega uveljavljanja. Prav to zadnje pa je za mlade strokovnjake bistveno omejeno, če so njihovi predstojniki ljudje z nizko stopnjo strokovne izobrazbe.

Zanimivo je, da stanovanje kot vzrok odhajanja na delo v tujino navajajo približno enako pogosto delavci vseh kvalifikacijskih kategorij. Kaže, da gre na tem področju za približno enako stopnjo zadovoljenosti potreb.

Precej pogosto nastopa kot motiv tudi želja, da bi spoznali tuje kraje, ljudi in običaje. Zlasti pri mlajših je želja po potovanjih in avanturah precej pogosta. Vendar je podrobnejša analiza pokazala, da je bolj bistven vpliv

¹¹ P. Kogej: Izkoriščenost strokovnjakov, Teorija in praksa 1970, str. 1368.

kvalifikacije. »Radovednost« ima pomembnejše mesto le pri mlajših delavcih, ki imajo strokovno izobrazbo, pri drugih kvalifikacijskih skupinah pa starost na vrstni red motivov ne vpliva sistematično.

3. Kdaj se nameravajo vrniti

Na splošno ocenjujejo, da se večina delavcev želi vrniti v kraj, iz katerega so odšli na delo v tujino.¹² Šlo naj bi torej za izrazito začasno zaposlovanje. Da bi dobili natančnejši vpogled, koliko časa že delajo v tujini in kako dolgo še nameravajo ostati, smo anketiranim zastavili tudi takšni vprašanji. Najprej prikazujemo odgovore na vprašanje, kako dolgo so že na delu v tujini:

Čas na delu v tujini	Kvalifikacijska skupina		
	NK + PK	KV + VKV	srednja, višja in visoka šola
— manj kot 6 mesecev	11,2	5,7	2,6
— od 6 mesecev do 1 leta	19,9	16,5	13,2
— od enega do dveh let	29,1	22,8	23,2
— od dveh do treh let	11,9	17,7	19,3
— od treh do petih let	15,3	19,8	18,8
— od pet do deset let	10,6	13,2	16,8
— nad deset let	1,8	4,1	6,1
— ni odgovora	0,2	0,2	0,0
— mediana	1 leto 8 mēs.	2 leti 1,3 mes.	2 leti 7 mes.

Večina anketiranih je očitno zaposlenih v tujini še sorazmerno kratko dobo, saj je navedlo, da so zaposleni manj kot dve leti, prek 60 % nekvalificiranih in polkvalificiranih, drugih pa nekoliko manj. Računi mediane (tisti čas bivanja, od katerega je 50 % navedlo krajšega in 50 % daljšega) so pokazali, da z naraščanjem strokovne usposobljenosti v poprečju raste tudi čas, že prebit na delu v tujini. Podrobnejša analiza je pokazala, da pomembneje izstopa le skupina visoko kvalificiranih delavcev (ki navajajo kot srednji čas 3 leta in 1 mesec) in pa delavci z visoko strokovno izobrazbo. Srednji čas dosedanjega bivanja na delu v tujini pri teh (mediana) je 3 leta in 3 mesece.

Če pogledamo razporeditev odstotkov po navedenih časih dosedanjega bivanja na delu v tujini, ne moremo mimo ugotovitve, da je razporeditev dokaj enakomerna. Izstopa le nekaj podatkov. Pri skupini nekvalificiranih in polkvalificiranih je največ tistih, ki so odšli na delo v tujino leta 1969 oziroma konec leta 1968. Podobno je tudi v drugih skupinah, le da je odstopanje v preostalih letih manj izrazito. Prav takó najdemo v prvih dveh vrsticah potrditev, da se odhod visoko kvalificiranih delavcev in strokovnjakov dejansko zmanjšuje. Zadnji dve vrstici v tabeli pa navajata na misel, da so najprej začeli odhajati strokovnjaki. Le-teh je četrтина odšla že pred reformo 1965.

¹² Jože Božič: Kako skleniti migracijski krog, str. 20.

Primerjava navedenih časov dosedanjega bivanja v tujini po mejnih prehodih je pokazala, da so najkrajše navedli anketiranci na prehodu v Gornji Radgoni — torej Prekmurci. Razlike v primerjavi z drugimi so sorazmerno majhne.

Zdomce smo tudi spraševali, koliko časa še nameravajo ostati v tujini. Navajamo podatke — odgovore anketiranih:

V tujini nameravajo ostati še	Kvalifikacijska skupina		
	NK + PK	KV + VKV	srednja, višja in visoka šola
— do 6 mesecev	4,9	5,8	1,8
— od 6 mesecev do 1 leta	9,8	10,5	8,3
— od 1 do 2 leti	13,8	16,3	14,5
— od 2 do 3 leta	11,2	11,0	10,1
— od 3 do 5 let	7,4	6,7	10,1
— od 5 do 10 let	3,9	3,6	3,1
— nad 10 let	1,4	1,2	1,3
— za stalno	2,2	3,3	6,1
— ne ve, kako dolgo	44,0	40,4	44,3
— ni odgovorilo	1,4	1,2	0,4
— mediana	1 leto 10 mes.	1 leto 1,8 mes.	2 leti 0 mes.

Iz podatkov sledi, da velik del zdomcev še nima izoblikovanega stališča, kdaj se bodo vrnili v domovino. To velja enako za vse kvalifikacijske skupine. Tudi podrobna analiza po kvalifikaciji oziroma strokovni izobrazbi ni odkrila pomembnejših razlik. Pač pa bistveno večji del anketiranih na prehodu v Gornji Radgoni (torej po vsej verjetnosti Prekmurcev) — 61,2 % — odgovarja, da ne ve, koliko časa bodo še ostali na delu v tujini. Anketirani na drugih prehodih so takó odgovarjali bolj poredko (35 %—38 %).

Zanimiv je podatek o tem, koliko jih namerava ostati v tujini za stalno. Ta odstotek je sorazmerno majhen in ostane majhen, tudi če mu prištejemo tiste, ki so kot predvideni čas bivanja zunaj navedli več kot 10 let. Iz gradiva Problem zaposlovanja in ukrepi za večje aktiviranje prebivalstva povzemamo trditev, da se po raziskavah mednarodne organizacije dela (ILO) in OECD vrne zaposlenih v tujini:

- 20 % po dveh letih,
- 40 % po treh letih,
- 15 % po štirih letih,
- 15 % po petih letih in
- 10 % pomeni trajno migracijo.¹⁰

Če pri naših podatkih uporabimo kot merilo za trajno migracijo vse tiste, ki so navajali, da nameravajo ostati še več kot 5 let v tujini, pridemo do podobnih števil kot omenjene študije: 7,5 % za nekvalificirane in priučene, 8,1 % za kvalificirane in visoko kvalificirane in 10,5 % za delavce s srednjo, višjo in visoko izobrazbo. Preostale podatke je možno primerjati

¹⁰ Op. cit., str. 17.

še, če jim prištejemo že dosedanji čas bivanja zunaj. Možnost primerjanja zmanjšuje tudi veliko še neopredeljenih.

Ugotovili smo, da glede deleža zdomcev, ki še niso opredeljeni, kako dolgo nameravajo ostati zunaj na delu, po kvalifikaciji oziroma strokovni usposobljenosti ni razlik. Pač pa je nekaj odstopanj od poprečij glede trajne migracije. Izstopajo tri kategorije: visoko kvalificirani delavci, delavci z višjo in delavci z visoko strokovno izobrazbo. Poglejmo nekaj podatkov:

Namerava ostati v tujini	Kvalifikacijska skupina			
	VKV	z višjo str. izobr.	z visoko str. izobr.	NK + PK
— 5 do 10 let	9,6	2,9	4,1	3,9
— nad 10 let	2,4	0,0	2,4	1,4
— za stalno	8,4	8,8	8,2	2,2
— skupno	20,4	11,7	14,7	7,5

Zadnjo kolono smo dodali zaradi primerjave. Vse preostale kvalifikacijske skupine (kvalificirani delavci in delavci s srednjo in nižjo strokovno izobrazbo) so po odgovorih zelo blizu nekvalificiranim. Ali morda ti podatki kažejo, koliko so posamezne kategorije delavcev v tujini v boljšem položaju, kot pa so doma? Velja opozoriti: če bi za ugotavljanje vzeli samo tiste, ki so se opredelili glede dolžine predvidenega bivanja v tujini, bi se navedeni odstotki povečali skoraj za polovico.

Vsekakor navedeni podatki kažejo, da je zahodna tehnologija že na tisti stopnji razvoja, ko postaja privlačna zlasti za kvalificirane in strokovne delavce. To se izraža v strukturi motivov za odhod v tujino: zanimivo delo, možnost strokovnega izpopolnjevanja itd.

Za primerjavo bomo navedli še podatke o srednjem času (mediana) dosedanjega bivanja v tujini in srednji čas predvidenega bivanja (mediana). Zadnji podatek velja samó za tiste, ki so opredeljeno odgovorili in hkrati izjavili, da se mislijo vrniti v domovino.

Srednji čas (mediana)	Kvalifikacijska skupina			
	NK + PK		KV + VKV	
			srednja, višja in visoka strok. izobr.	
— dosedanjega bivanja v tujini	1 leto 8 mes.	2 leti 3 mes.	2 leti 7 mes.	
— predvidenega bivanja v tujini	1 leto 10 mes.	1 leto 8 mes.	2 leti 0 mes.	
	3 leta 6 mes.	3 leta 11 mes.	4 leta 7 mes.	

Podatki pod »skupno« nam povedo čas, pred katerim in po katerem se vrne v domovino polovica delavcev, zaposlenih v tujini. Če izločimo samó delavce z visoko strokovno izobrazbo, se ta čas podaljša na 5 let in 4 mesece. Kaže se realna verjetnost, da bo znaten del strokovnjakov ostal na delu v tujini praktično za stalno. Gre torej za tipično trajno ekonomsko migracijo.

4. Koliko zaslužijo

Videli smo, da je višina zaslužka za vse skupine — razen za delavce z višjo in visoko strokovno izobrazbo — najpomembnejši motiv za odhod na delo v tujino. Dohodek na splošno ocenjujejo tudi pri nas kot enega najpomembnejših motivacijskih sredstev, saj je takó rekoč univerzalno sredstvo za zadovoljevanje potreb. Zlasti velja to v družbah s tržnim gospodarstvom. Zato smo v raziskavo vključili tudi podatke o višini zaslužka. Prikazali jih bomo v dinarskih vrednostih. (Te vrednosti smo dobili s preračunavanjem zaslužka v tujih valutah v dinarje (nove) po uradnem tečaju, ki je bil v veljavi decembra 1970, torej pred devalvacijo.) Podatki so izjave anketiranih, ki jih nismo mogli preveriti, koliko se skladajo z dejstvi.

Višina zaslužka	Kvalifikacijska skupina		
	NK + PK	KV + VKV	s srednjo, višjo in visoko strok. izobr.
— do 1500 din	31,1	8,5	4,4
— od 1501—2000 din	16,4	11,3	4,8
— od 2001—2500 din	12,7	11,2	6,6
— od 2501—3000 din	18,0	17,3	12,3
— od 3001—3500 din	11,9	20,5	17,1
— od 3501—4000 din	3,3	10,0	13,2
— od 4001—5000 din	2,4	10,1	14,0
— od 5001—6000 din	0,4	4,0	16,2
— ni odgovora	2,4	2,1	1,8
— poprečni zaslužek (aritmetična sredina)	2238 din	3168 din	4127 din

Prikazani odgovori anketiranih potrjujejo domnevo o sorazmerno velikih zaslužkih delavcev na delu v tujini. Posebej kaže opozoriti, da zaslužki znotraj kvalifikacijskih skupin nikakor niso enotni, marveč zelo različni. Pravzaprav bolj različni kot pa med poprečji kvalifikacijskih skupin. To se krije z izjavami delavcev, da so zaslužki zunaj bolj gibljivi kot pri nas in bolj odvisni od dela in delavčeve prizadevnosti. Čeprav so pogosto plačani po času, je vendar urna postavka odvisna zlasti od dela in se hitro zmanjša, če delavec lenari. Takó je cena ure postala pravzaprav merilo dela. Morda je tudi to eden od dejavnikov, ki prispeva k temu, da so naši delavci zunaj znani kot dobri in pridni delavci in praviloma zelo iskani. Njihova prizadevnost je seveda tudi pogojena s tem, da so v tujino odšli zato, da bi zaslužili.

Ker smo pri obravnavanju motivacije za odhod na delo v tujino ugotovili, da edino pri delavcih z visoko in višjo strokovno izobrazbo izgubi zaslužek kot motiv odhoda svoj absolutni pomen (pomen pridobi vsebina dela), navajamo še posebej poprečen zaslužek za ti dve skupini. Poprečen zaslužek (aritmetična sredina) delavcev z višjo šolo znaša (po izjavah) 4156 din, delavcev z visoko strokovno izobrazbo pa 5989 din. To so ne-

dvomno — v primerjavi z našimi — veliki poprečni dohodki, pa kljub temu kot motiv niso na prvem mestu. Verjetno zato, ker so že toliko visoki, da nadpoprečno zadovoljujejo potrebe teh delavcev. Znano je, da se zadovoljstvo z zaslužkom oblikuje glede na zaslužek in standard okolice, ne pa glede na absolutno višino.

Delavci povečujejo redni zaslužek še z zaslužkom v nadurah. Zaslužki v nadurah znašajo (po izjavah):

Z nadurami zasluži	Kvalifikacijska skupina		srednja, višja in visoka strok. izobr.
	NK + PK	KV + VKV	
— do 300 din	16,3	13,4	8,8
— od 301—500 din	7,8	11,3	9,6
— od 501—1000 din	5,9	12,8	10,1
— od 101—1500 din	3,3	5,0	10,5
— nad 1500 din	3,7	7,7	13,2
— ne pride v poštev, ni podatka	63,0	49,6	47,8

Ti podatki kažejo, da smo z ocenami, da vsi ali skoraj vsi delajo v nadurah in zaslužijo še znaten del plače, po vsej verjetnosti precej pretiravali. V nadurah dela le dobra tretjina nekvalificiranih in polkvalificiranih in nekaj več kot polovica drugih. Tisti, ki delajo v nadurah, pa zaslužijo še naslednje poprečne odstotke plače:

— nekvalificirani in polkvalificirani	26 %
— kvalificirani in visoko kvalificirani	23 %
— delavci s srednjo, višjo in visoko izobrazbo	23 %

Za primerjavo lahko povemo, da je v anketi Mnenja o reformi novembra leta 1969 51,9 % delavcev industrije in rudarstva v Sloveniji (reprezentativni vzorec) izjavilo, da ne dela honorarno, nadurno itd. Kaže torej, da nadurno delo v tujini ne presega okvirov, ki ga zavzema v domovini.

Da bi lažje ocenili višino zaslužka naših delavcev v tujini, navajamo podatke o strukturi zaslužka slovenskih delavcev v industriji in rudarstvu. Podatke je zbral center v novembru 1970 na reprezentativnem vzorcu (100 podjetij, 3198 delavcev):

— do 800 din	21,4
— od 801—1000 din	19,1
— od 1001—1200 din	20,2
— od 1201—1400 din	12,6
— od 1401—1600 din	8,1
— od 1601—1800 din	6,4
— od 1801—2000 din	5,1
— nad 2000 din	5,8
— ni podatka	1,3

Če iz teh podatkov računamo poprečje, dobimo nekoliko nižji podatek, kot pa so pokazali statistični računi. Po statističnih podatkih je znašal poprečen osebni dohodek v industriji v oktobru 1970 1411 din, za pogojno nekvalificirane delavce pa 1252 din (kar je skoraj enako poprečju po izjavah, če vzamemo kot sredino spodnjega razreda 700 din, zgornjega pa 3000 din). Tudi če računamo, da so zdomci nagnjeni k pretiravanju v oceni zaslužka, podobno kot so naši delavci nagnjeni k podcenjevanju, nam teh nekaj primerjav dokazuje, da je dohodek naših delavcev v tujini resnično bistveno večji, kot pa je v Sloveniji. Nominalni zaslužek zdomcev je realno še večji, kot je prikazan. Za to govorita vsaj dva razloga. Prvič, zdomci živijo v tujini praviloma zelo skromno. Njihov namen je prihraniti čimveč, zato vsaj tisti, ki nimajo s seboj družine ali se nameravajo vrniti, zmanjšujejo stroške bivanja na minimum. Drug dejavnik s podobnim učinkom pa je večja kupna moč konvertibilnih valut (deviz) na domačem trgu, ki je z inflacijo neprestano rasla.

Nadalje so podatki pokazali, da je zaslužek v Avstriji precej manjši kot v ZR Nemčiji. V Avstriji zaslužijo manj kot v ZR Nemčiji zlasti nekvalificirani in polkvalificirani delavci, ne pa tudi delavci s strokovno izobrazbo. Za primerjavo navajamo podatke o poprečnem zaslužku (po izjavah):

Kvalifikacija	Poprečni zaslužek v din/mesec	
	v Nemčiji	v Avstriji
— nekvalificirani in polkvalificirani	2333	2184
— kvalificirani in visoko kvalificirani	3139	3138
— delavci s srednjo, višjo in visoko strokovno izobrazbo	3981	4361

V primeru NK in PK je razlog za odhod bolj pomanjkanje delovnih mest v Sloveniji kot pa zaslužek. Zlasti gre za pomanjkanje prostih delovnih mest blizu stalnega bivališča (Prekmurje). Ko pa se delavec odloči, da bo šel na delo drugam, tedaj je seveda pomembna kategorija zaslužek. (»Če že moram iti, potem grem tja, kjer bom več zaslužil.«)

Pred šestnajstimi leti rešeno vprašanje

(Konec)

»Kar se tiče Jugoslavije, je pripravljena v okviru svojih možnosti — vzlic vsem razočaranjem storiti vse, kar je v njenih močeh. Pripravljena je tudi na nove žrtve za uspešno in pravično rešitev tržškega vprašanja, ki bi odprla pot k boljšim odnosom med Jugoslavijo in Italijo in ki bi bila ohrabritev za vse tiste, ki jim je boj za mir in varnost prva naloga in glavna skrb.«

(Iz razprave Edvarda Kardelja »Trst in jugoslovansko-italijanski odnosi«, Ljudska pravica, 25. oktobra 1953.)

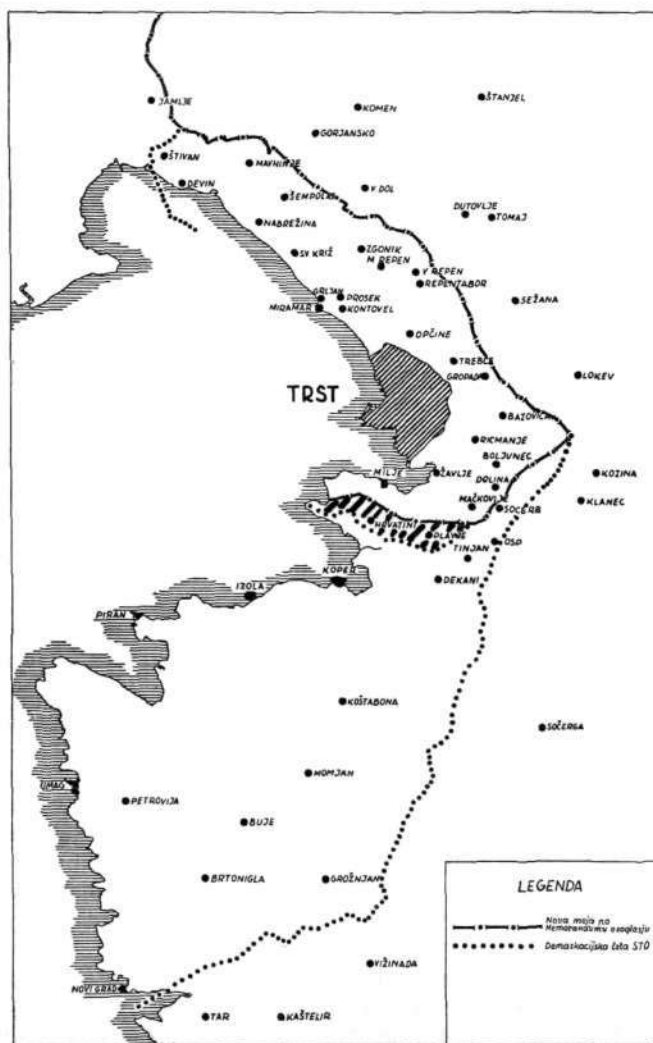
Janko Jeri

Italijanska zavrnitev našega predloga o kondominiju na STO je le še bolj utrdila prepričanje, da bi bila najprimernejša, pa tudi edino mogoča rešitev razdelitev STO med Jugoslavijo in Italijo. Toda morebiten tak predlog bi moral po mnenju naše države upoštevati predvsem dejstvo, da je bilo STO na jugoslovanskem etničnem področju (tri četrtine ozemlja so bile strnjeno naseljene s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom), da je bilo italijansko prebivalstvo osredotočeno v Trstu in nekaterih drugih obmorskih mestih, da je bila v Trstu in coni A močna slovenska manjšina in da je zavoljo vsega tega mogoča le rešitev, ki pa ne bi smela v splošnem poslabšati dotedanjega statusa quo. Poleg tega pa je Jugoslavija vselej vztrajala, da je treba ustrezno zaščititi slovensko narodno skupnost v Trstu oziroma coni A.

Neposredni jugoslovansko-italijanski stiki so se začeli konec maja leta 1951 v Londonu med tamkajšnjim jugoslovanskim in italijanskim ambasadorjem. Do julija je bilo več sestankov, vendar brez kakršnegakoli napredka, saj je italijanski predstavnik vztrajal pri stališčih, ki jih je razložil takratni zunanji minister C. Sforza 8. aprila 1950 v Milanu v govoru na tamkajšnjem inštitutu za preučevanje mednarodne politike. Italija je zahtevala vse tržaško ozemlje, pripravljena je bila le na nekaj docela nepomembnih ozemeljskih koncesij, v zameno pa je ponujala sklenitev raznih dogovorov za razširitev gospodarskega sodelovanja. Predvsem pa je Italija na podlagi teze o tako imenovani nepretrgani (kontinuirani) etnični črti zahtevala med drugim priključitev vsega obalnega pasu v obeh conah (ta koncept je obrazložil C. Sforza tudi v pogovoru z jugoslovanskim poslanikom v Rimu 11. februarja 1950). Sicer pa je bil ta italijanski predlog v nasprotju z etničnim načelom, saj naj bi zagotovil medsebojno ozemeljsko povezavo izoliranih italijanskih etničnih otokov v obeh conah na račun slovenskega etničnega ozemlja. Slovenski živelj namreč sega v širokih pasovih do morja in obkroža mesta. Vsa obala od Tržiča do Trsta je bila takrat strnjeno naseljena s Slovenci (občina Devin-Nabrežina). Prava etnična črta bi namreč sekala tržaška predmestja, v katerih je (popis iz leta 1910) večina Slovencev in izolirala središče mesta, ki ima italijansko večino. Druga taka črta bi potekala okoli mesta Milje. Enak je bil položaj v coni B, kjer je imel italijanski etnični element večino v obmorskih mestecih. Poleg tega pa je bil ta italijanski predlog kakor tudi kasnejši, ki so prav tako zahtevali priključitev bolj ali manj celotnega obalnega pasu, tudi v nasprotju z načelom tako imenovanega etničnega ravnovesja, ki so ga sprejeli na mirovni konferenci (1946) kot izhodišče za razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Na podlagi italijanskega predloga bi namreč dobila Italija dve tretjini površine STO z vsemi mesti, morsko obalo, se pravi, poleg področij, naseljenih pretežno s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, tudi področja z mešanim prebivalstvom. Praktično bi tak predlog pustil zunaj nacionalnih meja komaj slab odstotek Italijanov ter skoraj tri četrtine Slovencev in Hrvatov na nekdanjem STO.

Neposredna diplomatska sondiranja so se nadaljevala v Rimu (od 18. do 31. julija 1951) med Soragno in Ristićem. Takrat smo predlagali tri

alternative: razdelitev STO ob obstoječi razmejitveni črti; ista razdelitev ob avtonomiji vsakega dela STO in razdelitev z manjšimi popravki demarkacijske črte. Toda med to zaupno izmenjavo mnenj niso dosegli nika-kršnega napredka, kar velja tudi za pogovore Bebler-Guidotti decembra 1951 v New Yorku in stike med Brilejem in Galaratti-Scottijem v prvi polovici leta 1952 v Londonu.

Za vso to drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja je bilo namreč značilno omahovanje zahodnih velesil med tristransko obljubo (formalno potrjevanje deklaracije z dne 20. marca 1948 na pritiske italijanske vlade) in bolj realistično politiko, ki jo je terjal spremenjeni položaj. Britanska diplomacija je v primerjavi z ameriško pokazala glede nekaterih vidikov več smisla za prilagajanje spremenjenim razmeram, medtem ko je bila

ameriška diplomacija manj prožna in je dajala vojaškim vidikom prednost pred političnimi.

Francoska diplomacija po letu 1948 (Bidault je razglasil 20. marca 1948 v Torinu tristransko deklaracijo) ni več neposredno sodelovala pri reševanju tržaškega vprašanja. Prizadevala si je sicer za dobre odnose z Italijo (kar je seveda vplivalo tudi na njeno stališče glede STO), saj je štela v tistem obdobju zaveznitvo z Rimom med drugim za nekakšno protiutež favoriziranju nemškega soseda (odprto posarsko vprašanje) in skušala s tem tudi okrepiti svojo splošno vlogo v zahodni aliansi. Vzroki za francosko odmaknjenost pa so predvsem v tem, ker Francija ni imela neposrednih obveznosti na STO, in v njenih takratnih zaostrenih »kolonialnih« težavah (vojna v Vietnamu in stopnjevanje osvobodilnega vrenja arabskih narodov v severni Afriki).

Čeprav je eden izmed značilnih elementov druge faze, da se je reševanje tržaškega vprašanja vendarle premaknilo bolj na torišče stikov med neposredno prizadetima državama, vendar je bil tudi v tem obdobju (sicer manj kakor v prvi fazi) pomemben širši, blokovski aspekt tržaškega vprašanja. SZ je formalno povezala (4. maja 1950) privolitev v sklenitev državne pogodbe z Avstrijo s poprejšnjo izpolnitvijo določb mirovne pogodbe z Italijo glede STO. Povezovanje avstrijskega s tržaškim vprašanjem ponazarja, da je sovjetska diplomacija štela v tem obdobju odprto tržaško vprašanje za eno izmed nevalgičnih točk hladne vojne, ki je dosegla kritični vrhunec ob izbruhu oboroženega spopada na Koreji. Za našo državo je bilo seveda to nesprejemljivo predvsem zaradi tega, ker je medtem prišlo do takih bistvenih sprememb v con A, da bi morebitna uveljavitev določb mirovne pogodbe ne pomenila uresničitve stanja, kakršno je bilo ob njenem podpisu (10. februarja 1947). »Vztrajne zahteve sovjetske vlade, da je treba takoj izpolniti določbe mirovne pogodbe glede Trsta,« je izjavil 30. oktobra 1950 v političnem komiteju generalne skupščine OZN E. Kar-delj, »imajo očitno v prvi vrsti zelo tesno zvezo s politično smerjo, ki jo Sovjetska vlada sedaj vodi proti Jugoslaviji (agresivni pritisk proti naši državi je dosegel v tem obdobju največji obseg — op. J. J.). In prav zaradi tega ne more biti nobenega dvoma, da te sovjetske zahteve niso povezane s skrbjo za interese miru v tem delu sveta.«

Italija je vztrajala pri svojih maksimalnih zahtevah za rešitev tržaškega vprašanja. Neposrednih pogovorov (1951—1952) italijanska diplomacija ni vrednotila kot poizkus, da bi z medsebojnim popuščanjem našli podlago za kompromisno (realistično) rešitev, temveč za način, s katerim bi bilo morda mogoče doseči (ob neposredni podpori ZDA in zahodnih velesil), da bi naša država privolila v minimalno modificiran tristranski predlog z dne 20. marca 1948. Takratni italijanski uradni krogi so ustvarili iz tržaškega vprašanja ključni problem svoje notranje in zunanje politike. Izpolnitev tristranske deklaracije je bila cena, ki jo je zahtevala italijanska diplomacija za lojalno sodelovanje Italije v Atlantski zvezi in drugih zahodnih akcijah.

Ob četrti obletnici tristranske izjave (20. marca 1952) so bile v Trstu demonstracije, ki so jih organizirale tako imenovane proitalijanske, aneksionistične stranke ob vsej podpori neofašističnih elementov, kar je kasneje italijanska diplomacija izkoristila kot vzrok za intervencije v zahodnih prestolnicah. Plod tega pritiska so bili sporazumi (9. maja 1952) o »italijan-

ski soudeležbi pri upravi cone A STO«. Ti dogovori so zagotovili praktično Italiji skoraj popolno nadzorstvo nad cono, »neke vrste realno unijo tega ozemlja z Italijo«. Italijanski krogi so tudi pričakovali, da bodo londonski sklepi zmanjšali vpliv separatističnega gibanja v coni A, vendar se ta pričakovanja niso izpolnila. Kljub hudemu pritisku aneksionističnih strank v volilni kampanji in pristranski politiki ZVU (med drugim preložitve volitev, uveljavitev italijanskega volilnega zakona) so se politične sile, ki so nasprotovale priključitvi cone A k Italiji, okrepile in dobile na volitvah 25. maja 1952 skupaj 40,1 % glasov ali 4 % glasov več kakor na prvih administrativnih volitvah leta 1949. Sicer pa je štela italijanska diplomacija majske dogovore leta 1952 za nekakšno »akontacijo« na tristransko izjavo.

Okrepitev protianeksionističnih političnih sil na upravnih volitvah v coni A (25. maja 1952) je v veliki meri vplivala na ravnanje italijanske diplomacije, ki je spregledala, kakor piše takratni italijanski ambasador v Washingtonu A. Tarchiani, »da status quo spričo nagibanja javnosti k independentizmu povečuje nevarnost za njene zahteve«, in si je zaradi tega treba prizadevati za čimprejšnjo dokončno rešitev tržaškega vprašanja. Osrednji cilj te akcije je bil doseči zadovoljitev italijanskih želja v coni B, kjer je Italija zahtevala skoraj ves obalni pas. Italijanska diplomacija je razvila živahno dejavnost v prestolnicah podpisnic deklaracije 20. marca 1948, na zasedanjih Atlantske zveze in Evropskega sveta, pri čemer so se njeni predstavniki sklicevali predvsem na nujnost, da bi rešili tržaško vprašanje (seveda z njenimi maksimalnimi zahtevami) pred italijanskimi parlamentarnimi volitvami leta 1953.

Jugoslavija je odločno zavračala italijanske pretenzije glede cone B. »Niti misliti ni,« je opozoril predsednik Tito 27. julija 1952 v Glini, »da bi zdaj količkaj razpravljali o ozemlju, ki ga danes imamo in ki ga držimo.« Obisk britanskega zunanjega ministra A. Edena (septembra 1952) je bil vzrok za novo »tržaško kampanjo« v Italiji. Pogovori so pokazali, da bi bila v trenutnih razmerah edino realistična rešitev razdelitev STO po Morganovi črti. V poslanski zbornici pa je takratni predsednik italijanske vlade De Gasperi (21. oktobra 1952) izjavil, »da pomeni prizadevanje zahodnih vlad rešiti tržaško vprašanje sporazumno z Jugoslavijo, negativno dejstvo.« Italijanska diplomacija je zdaj osredotočila vse svoje napore v Washingtonu. Posledica teh intervencij je bil ameriški predlog (4. decembra 1952) o razdelitvi tržaškega ozemlja med Jugoslavijo in Italijo, po katerem naj bi dobila Italija, kakor piše Tarchiani, poleg pretežnega dela cone A še občino Koper, Jugoslavija pa za kompenzacijo Repentabor in Bazovico in pa nekaj ekonomskih olajšav v tržaškem pristanišču. Sledilo je še nekaj variant, vendar je Italija vztrajala pri rešitvi, ki naj bi ji zagotovila skoraj ves obalni pas (od Štivanja do Umaga) v obeh conah. Zaradi tega njenega stališča niso uspeli tudi neposredni stiki, do katerih je prišlo maja 1953 v Rimu med jugoslovanskimi in italijanskimi predstavniki.

Na parlamentarnih volitvah (7. junija 1953) so tako imenovane vladne stranke po številu dobljenih glasov občutno nazadovale v primerjavi s splošnimi volitvami 18. aprila 1948. De Gasperi je 28. julija 1953 odstopil in je novo vlado (15. avgusta 1953) sestavil demokristjan G. Pella, ki se je v parlamentu oprl na desničarske stranke. Tržaški program Pellove vlade je odstranil prejšnjo, pogostokrat zgolj formalno neskladnost med nacio-

nalističnimi ekstremisti, ki so že prej prek svojih številnih transmisij (begunske organizacije, razni centri za preučevanje julijskega in jadranskega vprašanja) imeli velik vpliv na politiko povojnih vlad. Konkretno si je italijanska diplomacija v prvi etapi prizadevala doseči tudi formalno priključitev cone A, da bi tako dosegla, kakor so razlagali rimski uradni krogi, »paritetni položaj« z Jugoslavijo na STO ter si ustvarila mostišče za boj v drugi etapi — za cono B. Italijanska diplomacija je skušala vnovič aktualizirati zamisel tako imenovane provizorične rešitve, ki bi zagotovila Italiji popolno nadzorstvo nad cono A.

Zaradi tendenciozne interpretacije sporočila agencije Jugopres (28. avgusta 1953), »da bo Jugoslavija preučila svoje stališče do tržaškega vprašanja«, kar so italijanski odgovorni krogi razlagali kot napoved priključitve cone B k Jugoslaviji (čeprav je to naša država demantirala), se je začela koncentracija italijanskih čet vzdolž meje z Jugoslavijo in cono A STO. Poizkus Pellove vlade, da bi s tako neposredno demonstracijo vojaške moči izsilila rešitev tržaškega vprašanja v smislu svojih zahtev, je mednarodna javnost kritično sprejela. Vzporedno s tem pa so takratni italijanski uradni krogi izvedli pritisk v Washingtonu in Londonu ter pri tem poudarjali, »da bi preliminarne rešitve tržaškega vprašanja olajšala ratifikacijo o Evropski obrambni skupnosti v parlamentu« (izjava G. Pelle 6. oktobra 1953). Italijanski uradni krogi so si namreč prizadevali do skrajnosti izkoristiti priložnost, da bi spričo resnih francoskih pomislov o tej pogodbi (slednjič jo je 31. avgusta 1954 zavrnil tudi francoski parlament), za katero si je prizadevala ameriška diplomacija, dosegli koncesije v tržaškem vprašanju.

Dne 8. oktobra 1953 sta ameriška in britanska vlada objavili uradno poročilo, »da nista več pripravljeni nositi odgovornost za upravo v coni A in da sta zato odločili odpraviti britansko-ameriško vojaško upravo, umakniti svoje oborožene sile in prepustiti upravo v coni A italijanski vladi na dan, ki ga bodo še določili« (The Times, 9. oktobra 1953). Prepis tega sporočila so izročili še isti dan jugoslovanski in italijanski vladi. To odločitev sta ZDA in Velika Britanija sprejeli brez posvetovanja z Jugoslavijo. Kakor navaja J. B. Duroselle (Le conflit de Trieste, Bruxelles 1966, str. 388) pa je imel ta sklep še tajni dodatek (une annexe secrète), v katerem sta zahodni velesili obrazložili svoje stališče za prihodnost, če to tako označim glede celotnega problema. Svoj sklep sta namreč označevali kot dokončen, pri čemer pa ne bi nasprotovali morebitnim popravkom, do katerih bi prišlo v direktnih jugoslovansko-italijanskih stikih. Toda nista bili pripravljeni podpirati nobene strani v spopadu glede zahtev, ki bi presegale okvir prej omenjene rešitve. Zanimivo je še, da sta obe sili precizirali, »da bi se uprle jugoslovanski vojaški intervenciji v coni A, ne bi pa nasprotovali jugoslovanski aneksiji cone B«.

Italijanski uradni krogi so šteli angloameriški sklep za delno izpolnitev izjave z dne 20. marca 1948 in za bistveni korak naprej pri reševanju tržaškega vprašanja v smislu italijanskih maksimalnih zahtev. Sklep 8. oktobra 1953 je namreč vrednotila italijanska diplomacija za osvojitve bistveno važnega položaja, ki naj bi ji olajšal akcijo, s katero bi zagotovila izpolnitev italijanskih zahtev glede cone B. V širšem okviru mednarodnih odnosov je pomenil anglo-ameriški sklep 8. oktobra 1953 oživitve negativne prakse v reševanju spornih vprašanj z enostranskimi sklepi velesil brez posvetovanja in upoštevanja pravic in interesov neposredno prizadetih narodov.

Jugoslavija se je ob vsej podpori vse naše javnosti (demonstracije v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu in drugod) odločno uprla tej enostranski odločitvi. Na tiskovni konferenci (8. oktobra 1953) je E. Kardelj izjavil, »da se jugoslovanska vlada ni pripravljena sprijazniti s stanjem, ki ga je ustvaril anglo-ameriški sklep in da bo ukrenila vse, kar je v njeni moči, da bi zaščitila jugoslovanske interese v coni A.« Istega dne (8. oktobra 1953) so bile enote JA poslane kot okrepitev v jugoslovansko cono STO in na mejo med cono A in Jugoslavijo.

Ameriška in britanska diplomacija sta napačno računali, da se bo naša država z morebitnim formalnim protestom naposled sprijaznila s stanjem, ki naj bi ga ustvaril sklep 8. oktobra 1953. Dejstvo, da se je mednarodni položaj Jugoslavije v obdobju 1951—1953 bistveno izboljšal, in odločenost naše vlade, da tudi z vojaško silo zaščiti svoje interese na STO, sta preprečila, da Jugoslavija ni bila z izpolnitvijo sklepa 8. oktobra 1953 postavljena pred dejstvo tudi dejanske priključitve cone A k Italiji, ki je poleg tega puščala odprta vrata za nadaljnje italijanske zahteve po coni B. Politika ZDA in Velike Britanije, ki jo je »kirurški poseg« 8. oktobra 1953 v očeh mednarodne javnosti močno kompromitiral, je bila pred razpotjem: ali s silo uveljaviti enostranski sklep, pri čemer bi bila neizbežna zaostritev, ki bi utegnila biti kritičnejša, kakor je bila tista maja 1945; ali pa privoliti v enakopravna pogajanja, na katerih bi si prizadevali najti rešitev, ki bi upoštevala interese obeh strani.

Po oktobrski krizi sta ZDA in Velika Britanija vnovič neposredno pritegnili Francijo k reševanju tržaškega vprašanja. Tajno so predložile sklicanje petorne konference, vendar je ta iniciativa med drugim vsebovala pogoj, da bi pred začetkom in med zasedanjem konference zamenjali del osebja ZVU z italijanskimi uradniki v zoni A. Za Jugoslavijo je bilo to nesprejemljivo, saj je vztrajala, da so mogoči razgovori le brez kakršnihkoli prejšnjih koncesij enemu izmed udeležencev. Mesec dni so trajala diplomatska sondiranja in 18. decembra 1953 je takratni predsednik britanske vlade W. Churchill zagotovil v spodnjem domu, da si bo Velika Britanija prizadevala pripeljati Jugoslavijo in Italijo za konferenčno mizo na vzajemno sprejemljivi osnovi.

5. decembra 1953 je italijanska vlada sprejela jugoslovanski predlog o obojestranskem umiku čet z meje, ki se je začel takoj, končal pa v petnajstih dneh. Sporazumeli so se tudi o odpravi embarga na italijanski izvoz v našo državo. Umaknitev čet pomeni tudi formalni konec zaostritve, ki je meseca oktobra grozila, da se utegne spremeniti v oborožen konflikt. Januarja leta 1954 so se predstavniki Jugoslavije, ZDA in Velike Britanije sporazumeli o metodi pogovorov, po kateri naj bi bila najprej pogajanja med Jugoslavijo in zahodnima velesilama, čemur bi sledili podobni pogovori z Italijo.

Namen pogajanj, ki so se začela 2. februarja 1954 v Londonu med jugoslovanskimi, britanskimi in ameriški predstavniki, je bil preučiti celotno vprašanje v zvezi s tržaškim vprašanjem in na temelju takega globalnega pregleda poizkušati najti podlago za sporazumno rešitev. Ker ti pogovori niso bili povezani z ničimer, kar bi utegnilo prejudicirati rešitev, je Jugoslavija vanje privolila, saj je to bilo v skladu z njeno celotno politiko po 8. oktobru 1953. Najbolj težavno je bilo prvo obdobje do 12. marca 1954, medtem ko je bila druga faza (označili so jo za realistično)

bolj plodna. Temeljno stališče naše države ponazarja izjava predsednika Tita dopisniku londonskega »Timesa« (3. marca 1954), ko je opozoril, da je za Jugoslavijo nesprejemljiva kakršna koli rešitev, ki bi spremenila obstoječi status quo v njeno škodo.

Med napornimi pogovori (do 31. maja 1954) sta se izoblikovali dve možnosti (bilo je sicer več različic) rešitve: prva, razdelitev STO ob manjši modifikaciji tedanje demarkacijske črte med obema državama v korist Jugoslavije in z jamstvom obeh velesil, da ne bosta podpirali nadaljnjih pretenzij nobene izmed neposredno prizadetih strani, in druga (to je bilo ključno vprašanje prve faze pogovorov), ki naj bi Jugoslaviji zagotovila izhodišče na morje v Trstu ali njegovi neposredni bližini, medtem ko naj bi Italiji pripadli nekateri italijanski etnični otoki v coni B. Jugoslovanski predstavniki so zahtevali izhod na morje na področju Šklednja in Zavelj ter so bili v tem primeru pripravljeni razpravljati o nekaterih koncesijah Italiji v coni B. Britansko-ameriške variante, ki so upoštevale to možnost, čeprav ozemeljsko zelo omejeno, glede izhoda na morje v Tržaškem zalivu, so izpolnitev sleherne jugoslovanske zahteve povezoval z obsežnimi kompenzacijami v korist Italije v coni B. O ozemeljskih določbah je bilo največ besed, opisuje potek pogovorov takratni predsednik zunanjepolitičnega odbora zvezne ljudske skupščine V. Popović (Borba, 6. oktobra 1954), pri čemer so zahtevali od Jugoslavije posamezne dele cone B za minimalne koncesije v zaledju mesta Trsta. Vztrajali so pri zamenjavi obalnega pasu v coni B za nekatere vasi v zaledju mesta Trsta, toda zavračali so kot nemogoče, da bi dobila Jugoslavija širši izhod na morje v Tržaškem zalivu. Tudi Italija je kategorično zavračala možnost jugoslovanskega izhoda na morje na tem področju. Nasprotovali so tudi, da bi dobila naša država v uporabo, ki bi bila zajamčena z mednarodnim sporazumom, kak del tržaškega pristanišča, ker bi bila taka rešitev, kakor je pisal takratni predsednik italijanske republike L. Einaudi, mnogo slabša kot graditev jugoslovanskega pristanišča v Kopru ali drugod (Lo scrittoio del presidente, Turin 1956, str. 93).

Naša država se je tudi zelo zavzemala za dokončnost rešitve, kar posebej ponazarja izjava predsednika Tita direktorju časopisa »New York Times« za Evropo Sulzbergerju. »Samo tedaj, če bi prišlo,« je izjavil predsednik Tito, »do takšne rešitve, ko bi zavezniki izjavili, da ne bodo podpirali nadaljnjih pretenzij ne te ne druge strani. Sicer pa imajo ob takih italijanskih izjavah, kakršne so sedanje, ti elementi le postranski pomen in je vse skupaj nestvarno. Naše mnenje pa je zdaj tudi drugačno, zakaj kako naj bi sprejeli tako pomoč in zgradili pristanišče in progo, ko še vnaprej obstaja STO, ko sta še zmerom dve ozemlji. V to bi lahko privolili le tedaj, če bi bilo tržaško vprašanje urejeno tako, kot smo mislili, da bo, in zaradi tega smo prispevali žrtve do skrajnih možnih meja« (Borba za mir in mednarodno sodelovanje, VIII, Ljubljana 1959, str. 177).

Bivši predsednik italijanske vlade in eden izmed vodij italijanske rezistence F. Parri je objavil v tedniku »Il Mondo« (12. januarja 1954) odprto pismo italijanski javnosti, v katerem se je zavzel za neposredne pogovore z Jugoslavijo in kritično ocenil dotedanjo italijansko politiko glede reševanja tržaškega vprašanja. Neuspeh politike italijanskega ministrskega predsednika, da »s silo« reši tržaško vprašanje, je postopoma ob pritisku italijanske demokratične javnosti pospešil revizijo dotedanjega italijanskega

stališča, ki je bilo zgrajeno na tezi, da se bo Italiji vzporedno s krepitvijo njenega položaja v zahodnih političnih in drugih organizacijah posrečilo rešiti tudi tržaško vprašanje v duhu tripartitne izjave z dne 20. marca 1948.

Po izjalovljenem poizkusu A. Fanfanija je 11. februarja 1954 sestavil novo vlado predstavnik tako imenovanega centra v demokristjanski stranki M. Scelba. Italijanska diplomacija se je začela zavedati, da čas, kakor je sodil italijanski ambasador v Washingtonu A. Tarchiani, »slabša italijanske pozicije«, ker zahodne velesile niso več kot poprej favorizirale italijanskih stališč, kar vse je vplivalo, da je nova vlada zavzela bolj realistično stališče do tržaškega vprašanja. 1. junija 1954 se je začel drugi del tristranskih pogovorov (med angloameriški in italijanskimi predstavniki). Med intenzivnimi pogajanji, ki so trajala do 9. julija 1954, o sleherni točki dosežene kompromisne rešitve (pogovori z Jugoslavijo) je bil najtrši oreh ozemeljsko vprašanje. »Zadnje faze so bile zelo težke,« je zapisal o tem v svojih spominih takratni angleški zunanji minister in poznejši premier A. Eden (The Memoirs, Full Circle, London 1960, str. 187), »razprava se je besno razvijala zaradi koščka zemlje, ki je meril okoli dva tisoč kvadratnih kilometrov. Bal sem se, da bo ta cona postala simbolična in se bomo znašli na mrtvi točki.« Poleg tega so mnogo razpravljali o načinu, kako zagotoviti pravice slovenskega življa na področju, ki bi pripadlo Italiji. Naša država je namreč vztrajala, na kar bi želel posebej opozoriti, da je treba določiti stvarna in podrobno določena jamstva za varstvo slovenske avtohtone skupnosti na Tržaškem še posebej spričo trpkih izkušenj glede ravnanja italijanskih oblasti s Slovenci in Hrvati v Julijski krajini med vojnama.

Šele konec septembra je naposled prišlo do kompromisa o ozemeljskem vprašanju, k čemur je naša država bistveno prispevala. Tudi pravna oblika sporazuma je bila predmet dolgotrajnih pogajanj. 5. oktobra 1954 so parafirali v Londonu Memorandum o soglasju. Ob tem velja izrecno poudariti, da to ni bila nemara zgolj potrditev dotedanjega statusa quo, *marveč je bila s tem sporazumom določena nova mejna črta med Jugoslavijo in Italijo* (naša država je dobila ozemlje, ki je merilo 11,5 kvadratnih kilometrov z okoli tri tisoč prebivalci). V nasprotju z dvostransko izjavo 8. oktobra 1953 so se zdaj zahodne velesile izrecno izrekle o coni B, saj so vlade ZDA, Velike Britanije in Francije v posebni deklaraciji opozorile, »da ne bodo dajale nikakršne podpore niti zahtevam Jugoslavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njih.« Trst je sicer ostal Italiji, vendar so Slovenci prvič v svoji zgodovini dobili izhod na morje ob mednarodnem priznanju in privolitvi Italije, poleg tega pa je posebni statut (priloga II. memoranduma) zagotavljal narodnostne pravice Slovencev. »Mi smo začeli,« je izjavil takratni državni podsekretar A. Bebler na seji odbora za zunanje zadeve zvezne ljudske skupščine 8. oktobra 1954, »s STO, se pravi z obstojem ozemlja, ki je zajemalo obe coni, ozemlja, ki je bilo zunaj meja Jugoslavije in katerega usoda ni bila zagotovljena. Nenehno je obstajala nevarnost, da se cona A postopno priključi k Italiji in da se ves spor prenese na cono B. Mi bi zaradi tega prišli v položaj, ko bi se ozemeljski spor reševal na ta način, da bi razpravljali le o coni B in da bi jo bilo treba deliti. Da je bila ta nevarnost resna, je pokazala izjava 8. oktobra, ko smo sicer cono B ohranili, vendar se je želel ves spor prenesti na to cono in ustvariti golo dejstvo, po katerem ne bi imeli možnosti dobiti mednarodnega priznanja za svojo posest cone B.«

Kakor navaja J. B. Duroselle (Le Conflit de Trieste, str. 422), pa je imel londonski sporazum tri tajne dodatke, in sicer izmenjavo pisem med Jugoslavijo in Italijo, da bo Italija dala na razpolago 506 milijonov lir za graditev slovenskega kulturnega doma v Trstu, dalje izmenjavo pisem med Italijo in Jugoslavijo, s čimer se je Italija zavezala plačati naši državi v treh letih 30 milijonov dolarjev na podlagi poravnave medsebojnih terjatev, in tretjič, izmenjavo pisem med Anglo-Američani in Italijo o ustanovitvi slovenskega denarnega zavoda v Trstu. Dne 7. oktobra 1954 je zvezni izvršni svet sprejel »odločba o sprejetju sporazuma, ki ga obsega memorandum o soglasju med vladami Federativne ljudske republike Jugoslavije, republike Italije, Združenih držav Amerike in Združene kraljevine o Svobodnem tržaškem ozemlju«, Uradni list FLRJ, št. 43, 13. oktobra 1954) memorandum o soglasju; 25. oktobra 1954 pa »resolucija zvezne ljudske skupščine na ekspoze predsednika republike o zunanji politiki« (Uradni list FLRJ, št. 45, 27. oktobra 1954) »izraža svoje zadovoljstvo z rešitvijo tržaškega vprašanja, ki odstranjuje eno žarišč možnih spopadov in odpira pot za razvoj gospodarskega, političnega in kulturnega sodelovanja med Jugoslavijo in Italijo, podpira sporazum, ki je bil v tem vprašanju dosežen med vladami Jugoslavije, Italije, Združenih držav Amerike in Združene kraljevine, ter vse anekse in pisma, dodana memorandumu o sporazumu, kakor tudi odločbo, ki jo je zvezni izvršni svet sprejel 7. oktobra v zvezi s tem sporazumom.« Dne 5. oktobra 1954 je dobila italijanska vlada zaupnico v senatu po razpravi o memorandumu (s 122 glasovi proti 89 in 1 vzdržanemu); 12. oktobra 1954 pa v poslanski zbornici z 295 proti 265 in sedmimi vzdržanimi glasovi.

Londonski sporazum ni samo pomemben, ker je odstranil dotedanje žarišče trenj med obema sosednjima državama, marveč je neposredno pozitivno vplival na reševanje drugih odprtih evropskih vprašanj. Tržaški kompromis je tudi konkretno (umik ameriških in britanskih čet) prispeval k sporazumu velesil o avstrijskem vprašanju (sklenitev državne pogodbe z Avstrijo 15. maja 1955), saj je SZ od leta 1950 povezovala možnost umika njenih vojaških sil iz Avstrije s poprejšnjo anglo-ameriško evakuacijo Trsta. Predstavnik SZ je v pismu 12. oktobra 1954 predsedniku varnostnega sveta OZN sporočil, »da je njegova vlada sprejela na znanje sporazum, pri čemer je upoštevala dejstvo, da bo prispeval k popuščanju napetosti na tem področju Evrope.« Prizadete strani so v skladu s členom 9 memorandum notificirale sporazum pri varnostnem svetu OZN. Na pobudo ZDA pa je bil 25. aprila 1958 registriran pri sekretariatu generalne skupščine OZN.

Iz te zgolj fragmentarne geneze diplomatskega boja za našo zahodno mejo po zadnji vojni (povzel sem jo po svojih zapisih, leta 1961 izšli knjigi in ob upoštevanju nekaterih novejših tujih monografskih del) je vendarle moč izločiti nekaj osrednjih značilnosti. Londonski dogovor, kakor sem že opozoril, je pomenil sporazumno *ново razdelitev* (podčrtal J. J.) in je začrtal novo mejo med Jugoslavijo in Italijo na ozemlju nekdanjega STO. Vsebinsko vzeto, pa je bil to kompromis, ki je sicer Slovincem odprl dostop do morja, a je izven mejá matične dežele pustil (po štetju iz leta 1910) prek 70 tisoč Slovencev na Tržaškem (precej več, kot je bilo leta 1954 Italijanov v takratni coni B).

Recipročno zasnovani Posebni statut, ki sta ga podpisali obe neposredno prizadeti strani, bi lahko pomenil relativno solidno jamstvo za stvarno narodnostno enakopravnost slovenske narodne skupnosti, kolikor bi bil seveda v praksi dosledno uresničen. Toda doslej so bile norme Posebnega statuta še posebej glede nekaterih programsko ključnih vprašanj (na primer svobodna uporaba materinega jezika v stikih z javnimi organi) le delno izpolnjene.

Spričo vsega tega je pač moč z mirno roko pripisati, da smo Slovenci mnogo žrtvovali, da je lahko z londonskim sporazumom prišlo do tvornega sodelovanja ne le na obmejnem področju, marveč med jadranskima sosedama sploh. Sedanja liberalna mejna zasnova je pač vsaj v enakovrednem obojestranskem interesu: nam je to olajšalo, če se omejim na ta vidik, bolj organske kulturne stike z rojaki, za drugo stran pa »ohranjevanje italijanske prisotnosti v Istri«, kakor to sami označujejo. Izrecno bi še k temu pristavil: odprta meja in pa hipoteza o nekakšni provizoričnosti in na to navezan mejni revizionizem nekaterih krogov na italijanski strani se medsebojno izključujeta. »Zopet pogrevati ozemeljska vprašanja ali nevzdržne pravne formulacije« (gre za tezo o nekakšni neugasli italijanski suverenosti na ozemlju ekdanjega STO — op. J. J.) je ugotovil G. Cesare v zadnji številki revije »Trieste« (št. 91—92, 1971), »pomeni izpodkopavati sedanje sodelovanje, ne da bi niti za milimeter spremenili stvarnost. Pomeni delovati proti koristim Trsta in Italije... Preveč očitno namreč je, da bi 'revizionistične' zahteve ene strani povzročile takojšnjo reakcijo druge, češar rezultat bi bil, da bi se vnovič načelo vprašanje samega Trsta, da bi se paralizirala meja in se spremenila v berlinski zid...«

Mislím, da se lahko s temi ugotovitvami strinja sleherni, ki mu je zares pri srcu, da bi se v minulih letih ustvarjeni zametki prijateljstva še poglobili, da bi utrdili novo zgodovinsko fazo v stikih med sosednjima državama. »Conditio sine qua non« pa je priznanje (pravno in sicer) dokončnosti sedanje razmejitve, saj so objektivne in subjektivne razmere v minulih šestnajstih letih dozorele do stopnje (v pozitivnem smislu), ko s tem formalnim aktom spričo dejanskega stanja res ni mogoče več odlašati.